

Νέα στοιχεία για τη βυζαντινή μονή της Αχειροποιήτου

Στην Καλλιόπη Πρωτοπαπά

Νέα στοιχεία φέρνουμε στο φως για τη βυζαντινή μονή της Παναγίας της Αχειροποιήτου, εκτός από τις αναφορές το 1557 του μετέπειτα δόγη Λεονάρδου Dona, τις οποίες ήδη δημοσιεύσαμε. Ένα πολυτιμότερο έγγραφο του 1490 και άγνωστο έως σήμερα υπόμνημα της βασίλισσας Αικατερίνης Κορνάρου προς τον δόγη, το οποίο εντοπίσαμε πρόσφατα, καθώς και τέσσερα ανέκδοτα έγγραφα από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας προσθέτουν στοιχεία στις σελίδες της ιστορίας της μονής, για την οποία, ομολογουμένως, τα στοιχεία που είχαμε στη διάθεσή μας μέχρι πρότινος ήταν πράγματι πενιχρά. Σημειώνουμε, επίσης, ότι τα στοιχεία που αφορούν στην ίδια μονή και δημοσιεύθηκαν στο παρελθόν αναφέρονται στη διαμάχη των ετών 1527-1534 μεταξύ του ηγουμένου και των μοναχών της μονής και προέρχονται και αυτά από βενετικά έγγραφα.

Της **Νάσας Παταίου***

Η μονή και ο ναός, ως γνωστό, έλαβαν την ονομασία αυτή από την αχειροποίητη εικόνα του Χριστού, δηλαδή του Αγίου Μανδηλίου, το οποίο σύμφωνα με την παράδοση φέρει αποτύπωμα της μορφής του Ιησού Χριστού. Μοναδική μνεία κατά τον 15ο αιώνα για τη μονή της Παναγίας της Αχειροποιήτου απαντά στο χρονογράφο μας Γεώργιο Βουστρώνιο. Όπως ο ίδιος διηγείται, κατά την παραδοσιακή λιτανεία της Παναγίας στις 15 Αυγούστου και συγκεκριμένα το έτος 1473, οι οπαδοί της βασιλίσσας Καρλόττας προσπάθησαν να καταλάβουν την Κερύνεια υποβοηθούμενοι από το γεγονός ότι οι κάτοικοι της εκείνη την ημέρα βρίσκονταν στη λιτανεία. «...εις τες εις του Αυγούστου γινίσκεται προσκύνημαν εις τ' Αψιθία και εις την Αχειροποιήτην, και ούλη η Κερυνεία πάγει εις τα άνωθεν προσκυνήματα, κ' εκείνοι εθελήσαν να κρατήσουν το καστέλλιν διά την Τσαρλόττα».

Η μονή της Παναγίας της Αχειροποιήτου είναι οικοδομημένη στην ακτή, στα βορειοδυτικά της αρχαίας Λάμπουσας και, όπως επιβεβαιώνεται σε βενετική πηγή του έτους 1482, βρίσκεται στο πρασιό του Καραβά (prastio di Caravo). Η πηγή αυτή, εξάλλου, δεν αποτελεί σημαντική μαρτυρία μόνο για την εν λόγω μονή αλλά και για τον ίδιο τον Καραβά, αφού, χάρη στην ίδια, τελεσιδικία πλέον, επιβεβαιώνεται ότι η ύπαρξή του ανάγεται στη Φραγκοκρατία και μάλλον πρέπει να υφίστατο και κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Η μονή ιδρύθηκε κατά τη βυζαντινή εποχή και ίσως η θολωτή εκκλησία οικοδομήθηκε ή επαναοικοδομήθηκε τον 10ο αιώνα και αγιογραφήθηκε μάλλον κατά τους 11ο και 12ο αιώνες. Στους μετέπειτα αιώνες η εκκλησία επεκτάθηκε με την προσθήκη νάρθηκα και πρόναου γοθτικής τεχνοτροπίας ενώ, όπως φρονεί ο G. Jeffery, άλλα οικοδομήματα που απαντούν γύρω από το ναό πρέπει να είχαν οικοδομηθεί κατά τον 16ο αιώνα. Τα νέα στοιχεία που φέρνουμε στο φως για την περίφημη αυτή βυζαντινή μονή συνηγορούν υπέρ της προαναφερθείσας άποψης του G. Jeffery.

Η Αικατερίνη Κορνάρου και η μονή

Η βασίλισσα Αικατερίνη Κορνάρου μόλις ένα έτος μετά την παραχώρηση της Κύπρου στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας και την επιστροφή της πίσω στην πατρίδα, είχε απευθύνει ένα υπόμνημα προς το δόγη. Στο υπόμνημα αυτό αναφερόταν στις παραχωρήσεις και στα προνόμια με τα οποία θέλησε να ευεργετήσει κάποιους υπηκόους της, αλλά στη συνέχεια δεν αναγνωρίστηκαν από τους αξιωματούχους της Δημοκρατίας στην Κύπρο. Αίτημά της ήταν όπως αναγνωρίστούν και τεθούν σε εφαρμογή. Μεταξύ αυτών των προνομίων και παραχωρήσεων υπήρχε και ένα προνόμιο που αφορούσε στη μονή της Παναγίας της Αχειροποιήτου. Στο συγκεκριμένο έγγραφο η μονή αναφέρεται ως Nostra Dona de Chioripigia, γεγονός το οποίο θα μπορούσε να προκαλέσει δυσχέρειες στην ταύτιση με την Αχειροποιήτη, εάν η βασίλισσα, ευτυχώς, δεν επεξήγούσε ότι η μονή αυτή βρίσκεται στο διαμέρισμα της Λαπήθου (contrada di Lapito). Η Αικατερίνη Κορνάρου αναφέρεται στη γνωστή και από άλλες πηγές Κυπρία Μαρία Χαλεπά, η οποία υπήρξε μία από τις κυρίες της Αυλής της και την είχε ακολουθήσει στο Άσολο, ενώ μετά το θάνατο της βασίλισσας έζησε στη Βενετία. Υπήρξε μέλος της Ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας, όπως μαρτυρείται, το έτος 1527 και κληροδότησε στην Αδελφότητα ένα μεγάλο χρηματικό ποσό, το μισό από το οποίο όρισε να διατεθεί για την ανέγερση του

ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων.

Στον πατέρα της φιλιτάτης (carissima) Μαρίας της, όπως την αποκαλεί η βασίλισσα, τον Γεώργιο Χαλεπά, είχε παραχωρήσει στις 5 Φεβρουαρίου του έτους 1485 (κατά το βενετικό έθος, άρα το 1486), ένα προνόμιο σχετιζόμενο με την ελληνορθόδοξη μονή της Παναγίας της Αχειροποιήτου. Το προνόμιο αυτό το είχε υπογράψει, όπως δηλώνει η βασίλισσα, με το ίδιο της το χέρι και το σχετικό έγγραφο έφερε επίσης και την υπογραφή του Βενετού Συμβούλου Troilo Malipiero. Με το προνόμιο αυτό όριζε όπως ενόσω ζούσε ο τότε οικονόμος της μονής παπά Μιχαήλ, ο Γεώργιος Χαλεπάς θα είχε τη διοίκηση της μονής και θα λάμβανε ένα ετήσιο επίδομα από τα εισοδήματά της. Όπως εξηγήωσε η βασίλισσα στο υπόμνημά της, ο Χαλεπάς ήταν πτωχός, προχωρημένης ηλικίας και για χρόνια είχε υπηρετήσει στην Αυλή της. Όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, σχολιάζοντας τα νέα έγγραφα τα οποία έχουμε εντοπίσει

σχετικά με τη μονή, μνημονεύεται σ' ένα από αυτά και η σχέση του συζύγου της Αικατερίνης, βασιλιά Ιακώβου Β' Lusignan, με την Αχειροποιήτη.

Η Αχειροποιήτη και ο Λ. Dona

Το 1556 και για διετή θητεία διορίστηκε στην Κύπρο ως τοπιοτηρητής ο Βενετός Ιωάννης Βαπτιστής Dona, τον οποίο, όπως έχουμε και στο παρελθόν αναφέρει, ακολούθησε και ο εικοσαετής γιος του Λεονάρδος για να αποκτήσει εμπειρίες στην απομακρυσμένη αυτή αποικία της πατρίδας του, την πλούσια σε ιστορία και θρύλους. Στις σημειώσεις του Ημερολογίου του, όταν το 1557 επισκέφθηκε τη μονή, αναφέρει τα ακόλουθα. Στην περιοχή της Κερύνειας, γράφει, κοντά στη Λάπηθο και πολύ κοντά στην ακτή, σ' ένα μέρος το οποίο ονομάζεται Αχειροποιήτη (Ascieropiti) ή Λάμπουσα εκεί βρίσκεται ένα πολύ ωραίο ορθόδοξο μοναστήρι. Αναφέρεται στα ερείπια της Λάμπουσας και στον επίσκοπό της,

Ο καπιτάνος και ο Σύμβουλος

Από το παρόν έγγραφο πληροφορούμαστε για έναν άγνωστό μας έως σήμερα Βενετό καπιτάνο (διοικητή) της Κερύνειας, τον Bernardo Pollani, στον οποίο δόθηκε εντολή να διερευνήσει τα περιουσιακά στοιχεία της μονής. Μετά τη σχετική διερεύνηση ενημέρωσε τις Βενετικές αρχές, με επιστολή του ημερομηνίας 22 Απριλίου 1553, τις παρακάτω πληροφορίες. Η μονή, γράφει, ανήκε στο διαμέρισμα (baliazzo) της Λαπήθου, από το οποίο λάμβανε από το Δημόσιο Ταμείο ετησίως δέκα δουκάτα, για τη διοργάνωση της εορτής και της πανηγυρής της Παναγίας, στις 15 Αυγούστου, και, για το μισθό ενός ιερέα (sacerdote) ο οποίος τελούσε τη θεία λειτουργία στην εκκλησία. Η μονή κατείχε κτηματική περιουσία αποτελούμενη από πενήντα μοτσέτες (mozade), για τις οποίες κατέβαλλε στη διοίκηση της Λαπήθου το φόρο της δεκάτης. Είχε ετήσια παραγωγή 24 μόδια σιταρι, μερικά μόδια κουκκιά και χρειαζόταν τρία μόδια σουσάμι για να βγάζει λάδι για το φωτισμό και τα καντήλια της εκκλησίας. Ο καπιτάνος Κερύνειας διαβεβαίωνε, επίσης, ότι στη μονή της Αχειροποιήτου διαβιούσαν τότε οκτώ μοναχοί.

Τέλος ο Βενετός Σύμβουλος, Ζαχαρίας Barbaro, με συνοδευτικό έγγραφο ανέφερε τα εξής σχετικά στις Βενετικές αρχές. Αναφορικά με το αίτημα του ηγουμένου της μονής σας απαντώ, γράφει, ότι ου-

δέποτε έτυχε να μεταβίω στο μοναστήρι αυτό, ούτε έτυχε να πληροφορηθώ για την οικονομική κατάστασή του, ούτε γνωρίζω εάν οι μοναχοί του είναι πτωχοί, τι ανάγκες έχουν ή πόσο κατοικούν σ' αυτό. Σημειώνω, όμως, με πολύ απλή λογική, ότι εάν οι μοναχοί της Αχειροποιήτου ήταν πλούσιοι και ζούσαν άνετα δεν θα έφθαναν στο σημείο με αίτημά τους να εκλιπαρούν τέτοιου είδους ελεημοσύνη. Ο ίδιος εισηγήσει όπως οι Βενετικές αρχές παραχωρήσουν αν όχι όλα, τουλάχιστον ένα μέρος από αυτά τα οποία ζητούσε ο ηγούμενος της Αχειροποιήτου γιατί, σημειώνει ο Βενετός αξιωματούχος, η ενίσχυση αυτή θα αποτελούσε πράξη αξιοσεβαστή και αξιέπαινη.

Το Συμβούλιο των Δέκα στις 18 Αυγούστου 1553 ενέκρινε, πράγματι, μόνο ένα μέρος από όσα ζητούσε ο ηγούμενος της Αχειροποιήτου Κοσμάς. Η απόφαση αφορούσε σε ετήσια παραχώρηση προς τη μονή της Παναγίας της Αχειροποιήτου μόνο κρασιού και ποσότητας μόνο του ενός τρίτου. Ο ηγούμενος είχε ζητήσει ετησίως τριάντα φορτώματα κρασιού και του παραχωρήθηκαν μόνο δέκα.

Αιωνία σου η μνήμη, Κοσμά Ιερομόναχε, πεφωτισμένε ηγούμενε της Αχειροποιήτου μονής. Το αίτημά σου προς τις Βενετικές αρχές, αίφνης, μετά από αιώνες, εμπλούτισε την ιστορία μας.

τον μετέπειτα Άγιο Ευλάλιο. Ο Λεονάρδος Dona διασώζει και το τοπωνύμιο Καταλύματα, αφού σημειώνει ότι η περιοχή κοντά στη μονή φέρει αυτή την ονομασία. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του υποθέτει ότι τα ερείπια της αρχαίας Λάμπουσας ανήκουν στη βυζαντινή περίοδο και όχι στην αρχαία, αφού αντίκρισε εκεί επιγραφές και τάφους των χριστιανικών χρόνων. Υπάρχουν ίχνη λιμανιού με μώλο, όπως γράφει, το οποίο μοιάζει πολύ με αυτό της Κερύνειας και μνημονεύει δύο βρύσες, μία προς το μοναστήρι και μία προς το λιμάνι.

Τα βενετικά έγγραφα του 1553

Στις 18 Αυγούστου 1553, μετά από σχετικό αίτημα το οποίο είχε απευθύνει στις Βενετικές αρχές ο ηγούμενος της Μονής της Παναγίας της Αχειροποιήτου, Κοσμάς Ιερομόναχος, το Συμβούλιο των Δέκα είχε αποφασίσει όπως ενισχύσει την εν λόγω μονή. Η ενίσχυση αυτή συνίστατο στην ετήσια παραχώρηση ποσότητας οίνου, η οποία ανερχόταν στα δέκα φορτώματα (somme), για χρήση των μοναχών που φρόντιζαν και τελούσαν λειτουργίες στο ναό της μονής. Το κρασί αυτό θα προερχόταν από τα κρατικά εισοδήματα (intrate della Real). Έτσι με την ενίσχυση αυτή, σημειώνεται στην απόφαση, οι μοναχοί μεταξύ άλλων θα προσεύχονταν πάντοτε και για την ενίσχυση και ενδυνάμωση της Βενετικής Δημοκρατίας.

Οι επιστολές οι οποίες με την όλη υπόθεση, εκτός από την απόφαση στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, είναι οι ακόλουθες: Επιστολή του ηγουμένου της μονής με το αίτημά του προς τις Βενετικές αρχές, επιστολή του Bernardo Bollani καπιτάνου Κερύνειας, γιατί είχε δικαιοδοσία στο διαμέρισμα στο οποίο βρίσκεται η μονή, και επιστολή των Βενετών διοικητών της Κύπρου. Στις περιπτώσεις αυτές πριν εξετασθεί οποιαδήποτε υπόθεση και ληφθεί σχετική απόφαση, οι Βενετικές αρχές έπρεπε να έχουν πλήρη ενημέρωση από τους κρατικούς τους υπαλλήλους. Στην προκειμένη περίπτωση χρειαζόταν οποιαδήποτε έρευνα και σχετική έκθεση των Βενετών αξιωματούχων στην Κύπρο, για την περιουσιακή κατάσταση και γενικά τα οικονομικά της μονής, ώστε ανάλογα να αποφασίσουν οι Βενετικές αρχές για ικανοποίηση του αιτήματος, το οποίο είχε υποβάλει ο ηγούμενος της μονής.

Το αίτημα του ηγουμένου

Από το περιεχόμενο του αιτήματος του ηγουμένου πληροφορούμαστε και άλλα στοιχεία που αφορούν στη μονή. Ο Κοσμάς Ιερομόναχος, όπως σημειώνει στο αίτημά του, με άπειρους κινδύνους (con tanto pericolo) έφθασε στην υδάτινη πολιτεία, για να υποβάλει το αίτημά του. Το μόνο εισόδημα της μονής για τη διατροφή των μοναχών, όπως γράφει, ήταν ετησίως δέκα δουκάτα και αποτελούσαν παραχώρηση του ίδιου του αείμνηστου βασιλιά Ιακώβου (felice memoria del re Jacomo). Εδώ, πρόκειται για σημαντική πληροφορία η οποία ασφαλώς συνδέεται με το προνόμιο το οποίο η σύζυγος του Αικατερίνης, όπως προαναφέραμε, είχε παραχωρήσει αργότερα στον Γεώργιο Χαλεπά. Άρα η παραχώρηση στο Χαλεπά συνίστατο σ' αυτά τα δέκα δουκάτα ετησίως. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η παραχώρηση αυτή στην ορθόδοξη μονή, ίσως δηλώνει και τη συμπάθεια του βασιλιά προς το θρήσκευμα της μητέρας του, η οποία ήταν ορθόδοξη και προς το τέλος της ζωής της, εξόριστη πλέον στην Πάντοβα, φαίνεται να είχε ασπασθεί το λατινικό δόγμα. Άλλα εισοδήματα της μονής, όπως αναφέρει ο ηγούμενός της, αποτελούσαν οι δωρεές των πιστών και κυρίως η δωρεά του Βενετού Marcello, επιτρόπου (procurator) του Αγίου Μάρκου, ο οποίος σύμφωνα με τις έρευνές μας εκμίσθωνε και τη Λάπηθο. Σημειώνουμε ότι και αυτή η είδηση είναι πολύ ενδιαφέρουσα αφού ένας μη ορθόδοξος, όπως ο Marcello, ευεργετούσε την ορθόδοξη αυτή μονή.

Τέλος, ο ηγούμενος για την επισκευή και οικοδόμηση -μάλλον επιπρόσθετων οικημάτων- στη μονή, η οποία είχε τότε δέκα μοναχούς, όπως σημειώνει, με το αίτημά του ζητούσε όπως παραχωρούνται ετησίως στην Αχειροποιήτη πενήντα μόδια σιταρι και τριάντα φορτώματα κρασι. Το αίτημα του ηγουμένου φέρει στο πίσω μέρος σημείωση με ημερομηνία 23 Ιουλίου 1553 και τις υπογραφές του τοπιοτηρητή Αλέξανδρου Contarini και του Συμβούλου Ζαχαρία Barbaro, οι οποίοι ενημέρωναν τις Βενετικές αρχές ότι θα απέστειλαν σχετικό έγγραφο γύρω από την οικονομική κατάσταση της μονής. Η δεύτερη επισυναπτόμενη επιστολή ανήκει στον Βενετό καπιτάνο της Κερύνειας και η τρίτη στον Βενετό Σύμβουλο της Κύπρου Ζαχαρία Barbaro.

*Ιστορικός-Ερευνητρια, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου